

**ВАРИАЦИИ НА ТЕМАТА ЗА СМЪРТТА
В ПОЕЗИЯТА НА КОНСТАНТИН ПАВЛОВ**

Мария Панова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**VARIATIONS ON THE THEME OF DEATH
IN THE POETRY OF KONSTANTIN PAVLOV**

Maria Panova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The theme of death which is steadily present in the poetry of Konstantin Pavlov sets a wide range of receptive opportunities and reveals essential characteristics of his poetic world. The object of consideration in this text are the specific variants in which the theme is realized. It is conceivable as a sanction and as a way of defending personal liberty. Inscribed into modern man's quest for self-establishment, death unfolds as both a tedious ritual and a desired final.

Key words: death, freedom, muteness, self-establishment, game, ritual, aesthetics of death

Интригуваща, провокативна, критикувана, премълчавана или приемана с възторжени оценки, поезията на Константин Павлов създава чрез жестовете на своето несъгласие собствената си сложна съдба. Художествената ѝ рефлексивност винаги води към драматичните противоречия на битийното, към абсурдите на съществуването. Творчеството на поета е израз на категоричен протест срещу общоприетото и налагано мислене, срещу традиционните представи за лирически език и разкрива проблемите на човека, свързани със свободата, личния избор и индивидуалността. Това са проблеми, изначално определящи екзистенцията на човека във всеки един етап от историческото му развитие. Пряко обвързана с тези мотиви се оказва и темата за смъртта, която в процеса на внимателно вглеждане в богатството и своеобразието на поетичния свят на Константин Павлов може да се определи като устойчиво присъстваща. Проследяването на тази тема

и открояването на художествените варианти, в които тя е реализирана, разкриват твърде съществени характеристики на поетическото светоусещане.

В стиховете си Константин Павлов разобличава действителността, която свежда живота на индивида до пълен разпад, но не остава само в пределите на отрицанието и песимистичното съзнание за неминуема и абсолютна катастрофичност. Поетът утвърждава вяра в автономността на човека, която е непостижима в пределите на спокойното колективно битие. Понятия като свобода, истина и човешко достойнство придобиват нов смисъл, изпълват се с ново съдържание извън клишираната им догматична употреба. В редица творби от „Сатири“, „Стихове“ и „Стари неща“ се откроява ясно заявената творческа и личностна позиция извън регламентираното от социума. Самотата, мълчанието, изгнанието, пребиваването в едно гранично състояние, смъртта се възприемат като възможности за Аза, отстояващ свободния избор. Ако в стихотворението „Любопитните“ водещо е усещането, че всяка индивидуална проява и наличието на специфична физиономичност е заплаха за съществуването на човека и физическото оцеляване е мислимо в отказа от собствената личност, то в произведения като „Стихотворение за скотовъдната ферма на поета“ и „Прекрасното в поезията или жертва на декоративните рибки“ смъртта е видяна като парадоксален, но достоен начин да се съхрани личната свобода.

Творбите на К. Павлов, писани през 60-те години, са категоричен апостроф на всички утвърдени и утвърждаващи се модели на „априлските“ образност и внушения, осъществен чрез методите на иронията, притчата, гротеската, абсурда – „всички възможности на езика да бъде гъвкав и на смисъла да бъде многопланов са използвани в поезията му“ (Стефанов 2003: 350). В творбите му „априлската“ дръзновеност на настъпателната красота е заменена с ироничния скепсис на убедения в антиестетизма на всички официално признавани „прекрасности“. Показателна е фигурата на опасния поет, за когото неспазването на „доброжелателните“ творчески предписания се оказва скъпо заплащан лукс. Неговият образ се появява първоначално в „Стихотворение за скотовъдната ферма на поета“. Волята за смисъл извежда единственото решение за героя от това произведение – той може само да се метне на гърба на своите необуздани коне, които са израз на волността на образите в съзнанието му. Чрез демонстративния отказ да се подчини на конвенционалното и завещаването на кичур от развята грива лирическият субект дискредитира нищетата на битие и

творчество, потънало в еднообразието и спокойствието. Свободата бива припозната и като смърт. Така Азът има неизменна привилегия спрямо тези, които приспиват иманентно присъщото за човешката си природа действено начало. В подобна перспектива се разкрива и възможността да останеш смислен: „Ах, нека всяка мерзост ме убива – / доволен съм, че съм изпит и блед,/ защото няма нищо по-противно/ от затлъстял поет“ (Павлов 1960).

Образът на поета от „Прекрасното в поезията или жертва на декоративните рибки“ (Павлов 1965: 15 – 18) пък е изграден според специфичен авторефлексивен модел, в който самият той се наблюдава и определя с характеристиките, давани за него в редица критически текстове от 60-те години – автор на стихове, които са опасни и вредни, развърщават и затова и никой не ги публикува. Именно стиховете, които са извън правилата за достъп до публичното пространство, „отглеждат“ уродливи читатели – под въздействието на словото декоративните рибки се превръщат в акули, които ще изядат и поета, и доносчика в гардероба. Емблематични идеологически формулировки зазвучават в собствената си пародия, в смисъла на която е предвидена (а защо не и напомнена) и зловещата възможност канонът да „изяде“ и правоверните си служители, да унищожи и онези, които е възпитал в служене и вяност към собствената му власт.

Специфично място в стиховете на Константин Павлов заемат и птиците, пеенето, така високо ценени от априлските поети. Показателни в това отношение са стихотворения като „Славеите пеят“ и „Пак за славея“ (Павлов 1960), където авторът демаскира възторжените жестове на възпяване на смъртта, разбира на най-вече като една от ценностите на героичното минало, с които се гради патетичният облик на сегашното и бъдещето. В тези текстове славеите пеят възторжено, но над трупове, а настойчивите им гласове приспиват способността за усъмняване и мислене и превръщат невинните сладкогласни и крехки певци в жестоки птици „с остри нокти и железен клюн“, чиято непоколебимост е в състояние да изтръгне от уплашените гърди на техния слушател самото му сърце. Лирическият Аз се надява гарван да „каже истината. Страшната!“ (Павлов 1960), защото именно фалшивото възпяване събужда и гнева на мъртвите, чиито видения не могат лесно да бъдат прогонени, в стихотворението „На един преда-тел“ (Павлов 1960).

Лирическият език на Константин Павлов излиза извън стереотипните форми. Противоположно на свръхвисоката акустика на официализираните гласове, поетът проверява своя глас в други тоналнос-

ти и смислови измерения, което води до забраната за печатане на стиховете, смълчаването, принудителното запечатване на „неразумния“ глас на твореца. Но санкцията и маргинализирането могат да бъдат мислени като път към утвърждаването на автономността и всъщност са проява именно на свободата. Тя се открива в смъртта на поета, но по своеобразен начин се реализира и в смъртта на самото слово. След фиктивната гибел в процеса на възкресението лирическият субект желае да изпее само „думата-разковниче:/ Персифедрон“ (Павлов 1983: 54). Също така отстоява, че някои думи трябва да се убиват чрез премълчаване, както е с думата „ужас“ от стихотворението „Огромен /---/ се задава“ (Павлов 1992: 11 – 12). В перспективата на загубата на естествено артикулираното слово може да се посочи и произведението „Изваждането на зъб...“ (Павлов 1998: 35 – 36), където песента на мъртвата челюст се състои само в звука на тракането без произвеждането на смисъл. Играта с измислени думи, недоизказаността и премълчаването води до разпад на изказа, което всъщност конструира и оригиналната алтернативност на поетическия почерк, и смисловото разнообразие на текстовете. Езикът на мълчанието е видян от някои изследователи като средство за търсенето на допълнителни смисли, като адекватен израз на ужаса на комунистическата действителност. „В реалната ситуация на тоталитарен социализъм е налице пълна невъзможност за съществуване на езика в едно идеално, чисто, морално състояние. В условията на тотална цензура той е възможен или като част от легитимиращия дискурс на Властта, или като отказ-от-себе-си, като мълчание, немота, аглосия. Единствената почтена форма на „пене“/писане е нулевата. Езикът е морален единствено в перформативния акт на собствения си отказ-от-себе-си, на собствената си редукция към немотата“ (Ангов 2009: 127). А според Александър Кьосев (Кьосев 1989) поезията на Константин Павлов няма собствен глас, защото е гротескова алтернатива на всички други гласове.

Светът в късните поетични творби на Константин Павлов е представен като сцена, на която всички играят ролите си, постоянно сменят маските си и вследствие на това не само загубват истинското си лице, но и се обричат на невъзможност да го постигнат. Хората се превръщат в хамелеони, бързо адаптиращи се към всяка действителност. Това възприемане на реалността е съпроводено от разбирането, че е дошло времето, което ще отсъди съдбата на индивида. Човечеството трябва да се сбoguва със себе си, а причината за тази раздяла се разкрива в „Беше ХХ век“ (Павлов 1989: 22). Човекът тук е видян като жестоко и фалшиво същество, което не може да надмогне злото в

себе си и не постига автентичност, поради което справедливо бива изпратен в небитието. Така краят се обуславя като естествена и заслужена санкция за хората.

Лирическият герой, за когото елементите на действителността придобиват друга значимост в сравнение с обикновения човек, все пак приема, че не е напълно застрахован от възможността да допусне при себе си двойника предател – „Изход винаги съществува“ (Павлов 1989: 23). Но в тази перспектива на събитията той съхранява надеждата, че ще успее да се защити чрез самоубийствения акт. Смъртта се осмисля като единствен начин за индивида да запази това, което е желал да бъде и до известна степен е бил.

В стиховете на поета от 90-те години обаче настъпва обрат – Азът постепенно се отдава на безкрайни модификации чрез приемането на различни „наематели“ в себе си и така се включва в неистовите усилия на хората да намерят път към познание и самопознание. Още в „Безкрайна поема“ от стихосбирката „Стари неща“ се оказва, че в напрегнатото и мъчително желание на героя да преодолее процесите на обезличаването дори смъртта, утвърждавана като достоен избор, изменя своя характер, става неосъществима. Лирическият субект се включва в един безкраен цикъл от смърт и възкресяване. В този цикъл смъртта е видяна като „безобидна бабичка“, умирането се превръща в естествена, често повторяема част от битието. Ужасът започва да се крие именно във възкресението, защото то е съпроводено от мъките на себеизграждането. Кризисът на съвременния човек в поезията на Константин Павлов се разкрива в този болезнен процес сам себе си да изградиш, при който постигането на истинска идентичност сякаш е неосъществимо. Макар и непостижима, гибелта продължава да бъде желана. След забраната за печатане поетът копнее да види собствения си некролог със снимка и стих в „Безкрайна поема втори откъс“ (Павлов 1983: 70 – 71).

Невъзможността да се придобие усещане за самоличност е изразена в мъките на Аза, приемащ себе си като актьор в битието, в което непрекъснато трябва да играе различни роли. В „Театрален призив“ (Павлов 1991: 51 – 52) се откроява разбирането, че от болките на многократното себеповторение убийството се превръща в театър, в който думата се дава на мъртвия, но той трябва да прояви милост към убиеца. Накрая се оказва, че и положителните, и отрицателните герои са мъртви и сами трябва да изнесат труповете си от сцената. А в стихотворението „Филмът, който ми предстои“ (Павлов 1998: 37 – 39) се разкрива възприемането на живота като многократно повтарящ се

филм. Но героят неведнъж го е гледал още преди появата на самото кино и познава последния епизод, в който умира. Така съществуването се обуславя от идеята, че индивидът идва на този свят, за да умре. Отрязъкът между раждането и смъртта се оказва изпразнен от съдържание за човека в поезията на Константин Павлов, но той се намира и в състояние на болезнено усилие да създаде смисъл в безсмислието на повтарящия се сюжет на живота.

Любопитни в това отношение са критическите прочити на Антоанета Алипиева (Алипиева 2004) и Едвин Сугарев (Сугарев 2009), които разглеждат поетичния Аз в стиховете на Константин Павлов като играещ в театъра на абсурда и често приемащ главната роля. Ако според Едвин Сугарев това участие е „най-същностният белег на неговото достойнство и кураж – както и гаранцията за истинност и въздейственост“ (Сугарев 2009: 47), то според Антоанета Алипиева тъкмо играта на Аза води до собственото му обезсмисляне, до разпад на смисъла, при което смъртта е само игра, гранична ситуация между различните роли.

В контекста на постоянните превъплъщения смъртта се включва просто като етап, след който идва нова метаморфоза. Всяко умирање е възприето като „Превъплъщение на вчерашното/ Въплъщение.../ И – нещо много страшно (от Предишното) –/ контролният процент на Старата душа,/ за да не се самозабрави Новата“ (Павлов 1991: 47). Героят, осъзнал, че смъртта не му осигурява възможност да бъде различен, се впуска в динамичното приемане на различни същности. С „кожата на бившата душа“ (Павлов 1991: 48) в ръце той чака своя ред в тези модификации с надеждата, че може би ще открие собствена по-добра идентичност.

Повторенията на всяко умирање водят до загуба на интереса от страна на личността. Още в „Безкарайна поема“ цикълът от смърт и възкресение е дефиниран като „досадно смешен“, за да се стигне до пълната липса на чувствата в творбата „Агонио сладка“ (Павлов 1991: 57). Но предчувствието за смъртта носи сладостно усещане. Фиктивната гибел е възприета като любовен акт на индивида със самия себе си. А той е последван от ново раждане пак от себе си, продуцира се ново Аз. Именно агонията на новото раждане е съпроводена от наслада.

Неведнъж в поетическия свят на Константин Павлов срещахме стихове, които не просто подиграват смъртта, като я назовават скучна и безобидна бабичка, но тя се сдобива и с еротична маска. А героят се впуска в протиестествен танц с нея в „Репетиция за гала танц“ (Павлов 1989: 27). Заиграването, естетизацията на убийствения акт се

разгръща като устойчиво присъстващ мотив. Урурунгелската жертва отправя целувки към собствения си палач в стихотворението „Въздушна целувка“, а в „Няма заглавие“ хищникът оневинява злото чрез танц с трупа на своята жертва, определен „Като гузна милувка/ след груба еротика“ (Павлов 1992: 9).

В свят на подменени ценности и време, в което човекът е обречен в непрекъснатия стремеж да се себеизгражда, единственото постижимо нещо е само да наподобяваш себе си, дори смъртта не е истинска и е възприета като имитация, например в „Тематично разпяване“ (Павлов 1992: 6 – 7). В подобно усещане за непълноценно съществуване Азът възприема себе си и другите като мъртъвци в произведения като „Закон за небето“ (Павлов 1991: 75), „Лазят ме мравки“ (Павлов 1998: 21) или „Гласове“ (Павлов 1991: 13 – 14).

Чрез своеобразното умъртвяване на себе си, другите и словото поетът утвърждава творческия избор да бягаш от установеното, да изразяваш цялата парадоксалност на поетическата мимикрия. Така темата за смъртта в поезията на Константин Павлов се разгръща в своите разнообразни вариации и задава широк спектър от рецептивни възможности. Мислима е като неминуема последица за тези, които приспиват собствената си същност, но може и да се реализира като начин за отстояване на свободата, като инстинкт за себесъхранение. Вписана в стремежа за изграждане на истинска индивидуалност, тя се превръща в досаден ритуал. В ситуацията на безкрайно преминаване през цикъла на умирање и възкресение смъртта се оказва едновременно мнима, но и очакван, и желан финал на пиесата живот.

ЛИТЕРАТУРА

Алипиева 2004: Алипиева, А. Абсурдният театър на Константин Павлов. *Електронно списание LiterNet*, 21 февруари, 2004, ползван на 17 септември, 2013 <<http://litenet.bg/publish/aalipieva/chetene/absurdniiat.htm>>

Ангов 2009: Ангов, Пл. Гарванът, или как да се самоизключиш от системата. Константин Павлов в контекста на един политически дебат. // *Константин Павлов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета*. Състав. Пл. Дойнов. София: Кралица Маб, 2009, 102 – 136.

Кьосев 1989: Кьосев, Ал. Фрагменти за Константин Павлов. // *Мост*, 1989, № 2 – 3, 31 – 33.

- Павлов 1960:** Павлов, К. Сатири. // *Liternet*, 16 ноември, 2003, ползван на 17 септември, 2013 <<http://litenet.bg/publish3/kpravlov/satiri/content.htm>>.
- Павлов 1965:** Павлов, К. *Стихове*. София: Български писател, 1965.
- Павлов 1983:** Павлов, К. *Стари неща. Избрани стихове и киносценарии*. София: Български писател, 1983.
- Павлов 1989:** Павлов, К. *Появяване*. София: Профиздат, 1989.
- Павлов 1991:** Павлов, К. *Агонио сладка*. София: Факел, 1991.
- Павлов 1992:** Павлов, К. *Убийство на спящ човек*. Габрово: Инграф, 1992.
- Павлов 1998:** Павлов, К. *Отдавна*. Пловдив: Жанет-45, 1998.
- Стефанов 2003:** Стефанов, В. Поетът и печатарската машина. // В. Стефанов. *Българска литература на XX век*. София: Анубис, 2003, 349 – 354.
- Сугарев 2009:** Сугарев, Е. Константин Павлов, урунгелите и урурунгелите. // *Константин Павлов в българската литература и култура. Изследвания, статии, есета*. Съст. Пл. Дойнов. София: Кралица Маб, 2009, 44 – 52.